

ТАЪЛИМИ МУБТАДО ДАР СИНФИ 7

Ҳикмат Султонович Ҳикматов

устоди Донишгоҳи давлатии педагогии Чирчик

АННОТАЦИЯ

Донишомӯзони мактабӣ ҳанӯз аз синфҳои панҷум бо мавзӯи сараъзо ва аъзоҳои пайрав ошно ҳастанд. Дуруст аст, ки ҳарчанд маълумоти мухтасар доранд, вале дар мавриди ҷудо кардани онҳо дар таркиби ҷумла тасаввурот ҳосил кардаанд. Аз ин рӯ дар синфҳои болоӣ аз худ кардан ва таҳлил намудани ин мавзӯ барои онҳо осонтар аст.

Калимаҳои калидӣ: омӯзгор, ҷумла, ҳиссаи нутқ, морфология, мубтадо, ибора, хабар.

ABSTRACT

School students from the fifth grade are familiar with the theme of saraza and the following members. It is true that although they have brief information, they have formed an idea about how to separate them into a sentence. Therefore, it is easier for them to learn and analyze this topic in the upper grades.

Keywords: teacher, sentence, part of speech, morphology, beginning, phrase, news.

МУҚАДДИМА

Донишомӯзони мактабӣ ҳанӯз аз синфҳои панҷум бо мавзӯи сараъзо ва аъзоҳои пайрав ошно ҳастанд. Дуруст аст, ки ҳарчанд маълумоти мухтасар доранд, вале дар мавриди ҷудо кардани онҳо дар таркиби ҷумла тасаввурот ҳосил кардаанд. Аз ин рӯ дар синфҳои болоӣ аз худ кардан ва таҳлил намудани ин мавзӯ барои онҳо осонтар аст.

Хотиррасон менамоем, ки миқдори ками соатҳое, ки дар барнома ба боби “Сараъзо ва аъзоҳои пайрав”¹ ҷудо карда шудааст, дар асоси ба назар гирифтани миқдори соатҳои ба дигар мавзӯҳои боби мазкур бахшидашаванда ба сараъзоҳо 4 соат, аз ҷумла, 2 соаташро ба мубтадо ва 2 соати дигарро ба таълими хабар ҷудо кардан дуруст меояд. Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки ҳамаи таърифу қоидаҳои назариявии оид ба мубтадо дар китоби дарсӣ танҳо дар як зери сарлавҳаи “Сараъзоҳои ҷумла. Мубтадо” дода шудааст. Аз ин рӯ, он ду соатро бо як ном – “Мубтадо” таълим додан номувофиқ аст. Аз ин ҷиҳат, хуб мебуд, агар соати аввал бо

номи “Мубтадо ва ифодаи он” ва соати дигар бо номи “Таркиби мубтадо” таълим дода шавад.

МУҲОКИМА

Дарси аввал: “Мубтадо ва ифодаи он”

Дар ин соати дарсӣ дониши пешинаи аҳли синф, ки дар синфи V доир ба мубтадо гирифтаанд, санчида ва ё такрору мустаҳкам карда шуда, сипас, заминаи морфологии ифодаи он дар асоси мисолҳо шарҳу эзоҳ дода шавад.

Айнан ҳамин соати дарсиро дар асоси методҳои гуногун ба роҳ мондан мумкин аст. Ин ба салоҳдид ва таҷрибаи омӯзгор бештар вобаста мебошад. Зеро дар шароити кунунӣ методҳои гуногуни таълимдихӣ мавҷуданд, ки муаллим метавонад яке аз онҳоро бо ба назар гирифтани савияи дониши хонандагон ба роҳ монад. Ба гумони мо методи сӯҳбат ва нақли муаллим ба шогирдон беҳтар аст. Чунончи, муаллим мавзӯро (“Мубтадо ва ифодаи он”) эълон намуда, ба донишомӯзон чунин саволҳоро медиҳад:

1. Аъзоҳои ҷумла чандто? Номбар кунед.
2. Онҳо (аъзоҳои ҷумла) ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?
3. Сараъзоҳои ҷумла кадомҳоянд?
4. Мубтадо чист?
5. Мубтадо ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
6. Маънои луғавӣ ва аслӣ баромади калимаи мубтадоро шарҳ диҳед.
7. Мубтадо бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода меёбад? Мисолҳо оред.

Дар охир ҳуди муаллим ҷавобҳои хонандагонро ҷамъбаст карда, дар қисми хулоса чунин илова мекунад: Шумо дар синфи V низ доир ба аъзоҳои ҷумла маълумот гирифта будед ва ҷавобҳои ба чанд савол гардондаи ҳозираатон ба ин далел шуда метавонад. Аммо он донише, ки доир ба ин мавзӯ, яъне аъзоҳои ҷумла, пеш аз ҳама, оид ба мубтадо доред, ҳанӯз кифоягӣ намекунанд. Минбаъд аз ҳамин соат сар карда шумо бояд оид ба аъзоҳои ҷумла маълумотҳои васеътару пурратар гирифта, донишатонро боз ҳам зиёдтар такмил диҳед. Чунон ки гуфтед, аъзоҳои ҷумла панҷто буда, ба ду гурӯҳ – сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав ҷудо мешаванд. Сараъзоҳоро асоси ҷумла меноманд. Ҳамин тавр, аввал на аъзоҳои пайрав, балки онҳоро омӯхтан лозим меояд. Зеро ки мубтадо ва хабар асоси ҷумла ё худ ду тарафи сарҳади ҷумларо – яке дар аввал (мубтадо) ва дигаре (xabар) дар охир – ташкил медиҳанд. Вале аз сараъзоҳои ҷумла, дар навбати якум, мубтадоро омӯхтан ва ба хусусиятҳои он шинос шудан маслиҳат дода мешавад. Чаро? Барои он ки дар ҷумла ҳамеша суҳан дар бораи

мубтадо меравад. Қанӣ муайён кунед, дар ин ҷумлаҳо сухан дар бораи кӣ ва чӣ рафтааст? (Диққати хонандагон ба ҷумлаҳои поён ва амсоли онҳо, ки пешакӣ дар доскаи сайёр ё дар ватман навишта шудаанд, ҷалб карда мешавад): Айнӣ нависанда ва ҳам шоири бузург аст. Вай бо эҷодиёти худ баадабиёти ҷаҳонӣ ворид гардидааст. Ҳамагон навиштаҳояшро бо мароқ мехонанд.

Дар ин маврид, хонандагон ҷавоб медиҳанд, ки дар ин ҷумлаҳо сухан дар бораи Айнӣ, вай (Айнӣ) ва ҳамагон рафтааст. Муаллим ба ин ҷавоби шогирдон, бо мақсади он ки онҳо боз ҳам ба фаҳмидану дарк кардани мавзӯи нав оmodатар гарданд, ба тариқи илова, мегӯяд: Бале, барои он дар ҳамаи ин ҷумлаҳо сухан дар бораи мубтадо меравад, ки он иҷрокунандаи қор, бавучудоварандаи таъсиру амалу ҳаракат мебошад. Вале нишондиҳанда ва ифодакунандаи ин ҳама хабар – сараъзоҳои дуҷум аст. Барои ҳамин ҳам, аз сараъзоҳо, аввал, мубтадо, баъд, хабарро меомӯзанд. Мо низ ба омӯхтани аъзоҳои ҷумла шурӯъ карда, оғози омӯзиши онҳоро, чун дар синфи V, аз мубтадо сар мекунем. Инак, чуноноки гуфтем, дарси имрӯзаамон “Мубтадо ва ифодаи он” ном дорад.

Пеш аз баён намудани мавзӯи нав усули дедуктиви таълимиро пеш гирифта муаллим, пеш аз ҳама, диққати аҳли синфро ба қоидаи мубтадо ва дар асоси мисолҳо ба қушода додани он ҷалб менамояд: – Таърифи мубтадо ва ба қадом саволҳо ҷавоб шудани онро донишомӯзон ҳанӯз дар синфи V аз худ карда буданд. Вале таърифи пурратари мубтадо, асосан, чунин аст: **“Мубтадо сараъзои ҷумлаест, ки амал, ҳолат ва ё аломати дар ҷумла ифодаёфта ба он тааллуқ дорад”**. Яъне мубтадо, дар навбати аввал, баамалорандаи ҳамон амал, ҳолат, ҳаракат буда, сониян, дорои аломат – хислат, машғулият, рангу бўй ва ададу миқдорест, ки ин ҳама хусусиятҳо дар сараъзои дигари ҷумла – хабар инъикос меёбанд ва ҳангоми омӯзиши хабар ин ҷиҳати масъала аниқтар эзоҳ дода мешавад. Лекин ҳоло шумо бояд аниқ донед, ки амалу ҳолату ҳаракат аз тарафи кӣ ва чӣ ба вучуд оварда мешавад. Кӣ ё чӣ дорои аломат мебошад? Биёед, ҳиссаи нутқро ба хотир оварем (Дар ин лаҳзаи дарс муаллим бо чанд савол мурочиат мекунад, ки бояд хонандагон ҷавоб диҳанд. Хато ва ҷавобҳои ноқисии онҳо, албатта, аз тарафи муаллим ислоҳ ва пурра карда мешаванд):

- Қадом ҳиссаи нутқ амал, ҳолат ва ҳаракатро ифода мекунад?
- Феъл.
- Дуруст. Феъл, амал, ҳолат ва ҳаракати чиро ифода мекунад?

Пурра ҷавоб диҳед.

- Феъл амалу ҳолат ва ҳаракати предметро ифода

мекунад.

- Бале,хуб аст. Гӯед, ки аломат, рангу бўй, ададу миқдорро чӣ ифода мекунад?
- Аломат, рангу бўйро – сифат ва ададу миқдорро – шумора.
- Дуруст гуфтед.Акнун гӯед, ки сифату шумора аломат ва миқдори чиро ифода мекунад? Бо як калима ҷавоб диҳед.
- Предметро.
- Маъкул. Худи предметро кадом ҳиссаи нутқ ифода мекунад?
- Исм.
- Исм ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
- Исм ба саволҳои кӣ? кӣҳо? ва чӣ? чӣҳо? ҷавоб мешавад.
- Аз аъзоҳои ҷумла мубтадо чӣ?
- Мубтадо ҳам ба ҳамин саволҳо ҷавоб мешавад.
- Бале, чунки мубтадо предметест, ки дар ҷумла суҳан бораи вай меравад. Амалу ҳолату ҳаракат ва аломати таъкидшуда дар ҷумла низ ба он тааллуқ дорад.

Мисли ҳамин дар асоси гуфтаҳои боло, ки ҷиҳатҳои характерноки мубтадо шарҳ дода мешавад, муаллим диққати хонандагонро ба қисми дуҷумлаи дарс – ифодаи мубтадо дар ҷумла ҷалб менамояд. Вай дар ин бобат метавонад чунин саволро ба миён гузорад: Акнун мо бояд донем, ки мубтадо ба кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад? Худи шумо дар асоси таҷрибаи намуна ба донишҳои дар синфи V гирифтаатон ба ин савол аллакай ҷавоб дода будед, яъне гуфтед, ки мубтадо бештар бо исм ва ҷонишинҳои ифода меёбад. Чаро? Чунки пеш аз ҳама, исми ва ҷонишинҳои, хусусан ҷонишинҳои шахси предметро ифода карда, ба саволҳои мубтадо ҷавоб мешаванд. Пас, манбаи асосии ифодаи мубтадо исми ҷонишинҳои шахсианд. Чанд мисол: **Мадина** ба ҳамаи саволҳои муаллим ҷавобидуруст дод; **Ман** дар озмуни вилояти иштирок кардам; **Вай** ҳамеша ба суҳанони муаллим гӯш меандоخت.

Пас аз шарҳ додани мубтадои ҷумлаҳои болоӣ, пеш аз он ки дар бораи бо дигар хелҳои ҷонишину ҳиссаҳои дигари нутқ ифода ёфтани мубтадо маълумот дода шавад, тибқи имкон, ба шарте ки вақт сарфа шуда бошад, омӯзгор метавонад боз чунин илова кунад: Бояд донист, ки мубтадо вобаста ба ҷойи худ дар ҷумла ва ё матн се шахсу ду шумораро далолат мекунад. Вале ба вазифаи мубтадоҳои шахси якуму дуҷумро ифодакунанда танҳо ҷонишинҳои (бештар ҷонишинҳои шахси) меоянд. Зеро гӯянда (шахси якум) хангоми дар бораи ҳудаш маълумот додан барои аниқ гардондани мубтадо танҳо ҷонишинҳои **ман** ва **моро** дар нутқаш кор мефармояд. Барои он ки хабар (феъл) дар шахси якуми танҳо вуҷуд чамъ танҳо бо

чонишинҳо алоқаманд шуда, аз рӯи шахсу шумора мувофиқат карда метавонад. Дар ҳолати баръакс услуб ва қолиби чумлабандӣ ноқис мегардад. Мисол, гуянда – шахси якум “**Анвар**” ном дошта бошад, “**Анвар ин корро иҷро мекунам (?)**” не, балки “**Ман ин корро иҷро мекунам**” мегӯяд.

Мисли мисолҳои болоӣ, мубтадоҳои шахси дуҷумла танҷумла чамҷумла ифодакунанда низ на бо исми, бо чонишинҳои ифода меёбанд, вагарна алоқаи онҳо бо хабар аз рӯи шахс таъмин намегардад. Бар хилофи мубтадоҳои шахси якуму дуҷумла мубтадоҳои ифодакунандаи шахси сеҷумла асосан, исми ташкил медиҳанд. Зеро он мубтадоҳои шахси ғоибро далолат мекунад ва аз ин рӯ, то ки предметшон аниқу конкреттар гардонда шавад, бештар бо исми ифода меёбанд. Вале матн аз якҷанд чумла иборат бошад, дар он сурат мубтадоҳои шахси сеҷумла дар чумлаҳои аввал бо исми ифода ёбад ҳам, дар чумлаҳои дигар бо чонишинҳои ифода ёфта метавонад. Чунки кор бештар маҳз барои аз такрори сухан нигоҳ доштани нутқ ба ҷо оварда мешавад. Чунончӣ: **Одамон...** пасу пеш аз толор ба берунбаромаданд. **Онҳо** аз рафти маҷлис... хурсанд буданд.

Пас аз ҳарҷу эзоҳ додани мубтадоҳои чумлаҳои болоӣ, муаллим боз диққати аҳли синфро ба ифодаҳои он ҷалб намуда мегӯяд: Мо қайд карда будем, ки мубтадо, пеш аз ҳама, бо исми ва чонишинҳои ифода меёбад. Вале дар мисолҳои овардашуда шумо мушоҳида намудед, ки аз чонишинҳои танҷумла чонишинҳои шахси ба вазифаи мубтадо омадаанд. Лекин ба вазифаи мубтадо хелҳои дигари чонишинҳои, аз чумла чонишинҳои таъинӣ, нафси–таъкидӣ, номуайяни низ омада метавонанд, ки дар ин бобат мисолҳои оварда муоина менамоем. Ҳаминро ҳам доништан зарур аст, ки масдар ва дигар ҳиссаҳои нутқ ҳам дар чумла хусусияти предметӣ (исмӣ) пайдо карда, ба вазифаи мубтадо омада метавонанд. Мисолҳои дар зер оварда шуда ин гуфтаҳои тасдиқ мекунад:

Бо исми:

Мурод кори худро иҷро намуд.

Одамон пасу пеш ба метро ворид шуданд

Бо чонишин:

Шумо ин корро худатон иҷро кунед!

Онҳо байни ҳамдигар муноқиша мекарданд.

Бо масдар:

Гуфтан чизи дигару иҷро кардан чизи дигар.

Омадан бо иродат, рафтан бо иҷозат.

Бо сифати феълӣ:

Оянда дар дасти чавонон аст.

...бинанда ба андешаҳои гуногун мерафт.

Бо сифат:

Доно аспашро таъриф мекунад, нодон худаширо.

Айби худ нодон набинад дар ҷаҳон, бошад андар ҷустани айби касон.

Бо шумора:

Даҳ ба панҷ бебақия тақсим мешавад.

Чор қарат чор шонздаҳ.

Тибқи талабот омӯзгор мубтадоҳои ҷумлаҳои болоиро як-як шарҳу эзоҳ дода, мавзӯҳоро ҷамъбасту хулоса мекунад ва бо ҳамин баёни мавзӯро хотима мебахшад. Хуб мебуд, агар омӯзгор ба ҷумла сохтани талабагон низ дар давоми соати дарсӣ имконият меофарид. Чунки амалан иҷро қардани машқҳо барои дар хотири донишомӯзон нақш бастанӣ мавзӯ ёрӣ мерасонад.

НАТИҶАҲО

Дар вақти мустақамкунӣ чунин қорҳоро ба ҷо овардан мумкин аст:

а) Дар навбати аввал, супориш дода мешавад, ки аз китобӣ дарсӣ таъриф қоидаҳои ба дарси имрӯза оидро доир ба мубтадо мустақилона хонда бароянд.

б) Сипас, ба чунин саволҳо дониши аҳли синфро санҷидан дарқор:

1. Мубтадо ҷист? Он ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

2. Мубтадо ҷаро сараъзои асосии ҷумла ном дорад?

3. Мубтадо бо ҷи ифода меёбад? Мисолҳо оваред.

4. Ҷаро ба вазифаи мубтадо бештар исму ҷонишинҳо меоянд?

5. Ба кадом шарт дигар ҳиссаҳои нутқ ба вазифаи мубтадо меояд?

Мисолҳо оваред, ки мубтадо бо сифату шумора, бо хелҳои ҷонишинҳо ва бо масдари сифати феълӣ ифода ёфта бошад.

в) Супориш. Машқҳои китоби дарсиро хонда мубтадояширо аниқ қунед. Пас, бо ҷи ифода ёфтани онро гуфта диҳед.

Дар охири ин дарс, илова ба маводи китоби дарсӣ вазифа супорида мешавад, то ки хонандагон аз худ эҷодқорона панҷ ҷумла навишта, бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтани мубтадоро муайян қарда оянд.

Дарси дуҷом: Ба ин дарс, азбаски он, асосан, ба муайян қардани тарқиб (сохт)-и мубтадо баҳшида мешавад, лозим меояд, ки „Тарқибӣ мубтадо“ ном гузорем. Аммо барои иҷро қардани талаби барнома зарурат ҳам ҳаст, ки доир ба ҷои мубтадо дар ҷумла низ ба хонандагон маълумоти зарурӣ дода шавад.. Аз ин нуқтаи назар, пешакӣ аниқ қардани ин дарси навбатӣ ва ноил шудан ба он аз омӯзгор дониши амиқӣ

илмию методӣ ва дар баробари он, масъулияти баланд металабад. Тибқи мақсади дарси мазкур ва ҳамчунин дар асоси далелу санадҳои забонӣ, пеш аз ҳама, хонандагон бояд фаҳманд ва дарк кунанд, ки мубтадо аз ҷиҳати таркиб ду хел, яъне содда ва таркибӣ мешавад.

Бояд гуфт, ки дар ин бобат дарки мубтадоҳои таркибӣ назар ба мубтадоҳои содда ба хонандагон мушкилтар менамояд. Барои ҳамин ҳам, диққати онҳоро дар асоси истифодаи методи муқоиса на фақат ба хусусиятҳои мубтадоҳои таркибӣ нисбат ба мубтадоҳои содда, балки ба заминаи ифодаи морфологии он мубтадоҳо (таркибӣ) низ бештар ҷалб намудан аз мақсадҳои асосии дарс дониста мешавад. Зимни мисолҳо таъин намудани ҷои мубтадо дар ҷумла (дар аввал, дар мобайн ва дар охир ҷумла омадани мубтадоҳо) ва шарҳу эзоҳи он мантиқан мақсади дигари соати таълимии ин дарс ба шумор меравад.

Мавзӯи дарси навро эълон намуда, диққати хонандагонро ба мисолҳои зерин, ки пешакӣ дар доскаи сайёр ва ё дар ватман сабт шудааст, ҷалб бояд кард:

1. **Бародарон** дар кори ҳашар хеле фаъол буданд. **Онҳо** вазифаи ба худашон супурда шударо сари вақт иҷро карданд. **Ҳотам** боми хонаашро бо лой пӯшонд 2. **Қишлоқи Соихурд** дар шафати кӯҳистон ҷойгир шуда буд. **Ҳар кӣ** бо бадон нишинад, некӣ набинад.

Яке аз ношиносҳо... ба сӯҳбат ҳамроҳ шуда монд.

Пас аз хонда баромадани мисолҳои мазкур, муаллим ба нақл оғоз мекунад, ки он мазмунан чунин аст: Шумо дар бораи мубтадо ва роҳҳои ифодаёбии он маълумот гирифта будед. Ҳоло дар ин дарс бошад, дар бораи таркиби мубтадо, яъне мубтадо аз ҷиҳати таркиб (сохт), маълумот медиҳем. Мубтадоҳо аз ҷиҳати таркиб ё худ сохташон ду хел, яъне **содда ва таркибӣ** мешаванд. Ҷи хеле ки ҳоло мушоҳида мекунем, дар ин ду гурӯҳи мисолҳо танҳо ба зери мубтадоҳо ишора карда шудааст. Мубтадоҳо дар гурӯҳи аввали ҷумлаҳо бо як калима (Бародарон, онҳо, Ҳотам) ифода ёфтаанд. **Чунин мубтадохоро, ки ба воситаи як калима ифода ёфтаанд, аз ҷиҳати таркиб мубтадои содда меноманд.**

Дар гурӯҳи дуюми мисолҳо бошад, мубтадоҳо бо ду ва ё зиёда калимаҳо – ҷузъҳо ифода ёфтаанд. Ин калимаҳо – ҷузъҳо (Қишлоқи Соихурд, ҳар кӣ, яке аз ношиносҳо) ва амсоли онҳо дар якҷоягиву ҳамбастагӣ як мафҳум – як аъзои ҷумла, яъне мубтадорро ифода мекунанд. **Чунин мубтадохоро таркибӣ меноманд.**

Ҳаминро ҳам ба ҳисоб гирифта лозим аст, ки муайян намудани мубтадоҳои таркибӣ баъзе нозуқиҳо ҳам дорад. Ин

нозуки дар он ифода меёбад, ки баъзе мубтадои соддаи аъзои тафсилӣ гирифтаро ҳам мубтадои таркибӣ меноманд. Дар ин бобат ба шогирдон бояд фаҳмонд, ки ба вазифаи мубтадоҳои таркибӣ пеш аз ҳама, исмҳои чинс ва хоси таркибии ифодакунандаи номҳои предметҳо, давлатҳо, республикаву вилоятҳо, органҳои олии давлатӣ, ташкилоту муассисаҳои илмиву маданӣ воқеаҳои сиёсӣ, аз қабилӣ **тоҷи хурӯс** (гул), **оби дандон** (навъи қанд), **марги муш** (доруи захрнок), **Ҷумҳурии исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Ёзбекистон, Чанги Бузурги Ватанӣ, Хона–музейи ба номи С. Айнӣ, хонаи маорифи сиёсӣ** ва ғ. меоянд. Зеро исмҳои мазкур аз якҷанд калима ва ё чузъ ташкил ёфта бошанд ҳам, дар ҳамбастагии ногуастаи як ном ва ё мафҳумро ифода мекунанд, ки онҳоро воҳидҳои устувори забон ҳам меноманд. Масалан: **Оби дандон** дар бозорҳои Самарқанд арзон аст. **Хона–музейи ба номи С.Айнӣ** аз сари нав таъмир карда шуд.

Таъбирҳо ё худ воҳидҳои фразеологӣ ҳам, аз ҷумлаи **гули сари сабад** (маҳфилоро), **қути лоямут** (лукма, миқдори ками таом), **нури дида** (фарзанд), дар вазифаи мубтадо мубтадоҳои таркибиро ташкил медиҳад: **Гули сари сабад** дар маҳфил шеърӣ зиёде кироат намуд. **Қути лоямут** нафси ўро қаноат мекунонид.

Ба чуз аз ин, ҷонишинҳои таркибии таъинӣ, номуайяни ва манфӣ, масдарҳои таркибӣ (ҳар кӣ, ҳар кадом, ҳар як, ҳеч кӣ, ҳеч кас, ҳеч чиз) ибораҳои ҷонишинии чузъи асосиашон бо ҷонишинҳои номуайянии **яке, баъзе, чанде** (яке аз бинандагон, баъзе аз омадагон) ифодаёфта дар вазифаи мубтадо аз ҷиҳати таркиб, ҳамчун мубтадоҳои таркибӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд: Мисолҳо: Дар сахни маҷлис **ҳеч кас** набуд. **Яке аз ҳозирон** дар ин бора гап кушод.

Баъди баёни шаклҳо ва ё заминаи морфологии ифодаи мубтадоҳои таркибӣ, ки ин ҳама, асосан, дар зимни мисолҳои гурӯҳи дуюм ва мисолҳои ҳоло овардашуда тавзеҳ дода мешаванд, муҳтасар дар бораи ҷои мубтадо дар ҷумла низ сухан рондан лозим меояд. Доир ба ҷои мубтадо, пеш аз ҳама таъкид карда мешавад, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик мубтадоҳо бештар дар аввали ҷумла меоянд. Албатта, ин масъала ба шогирдон ҳанӯз аз синфи V маълум шуда буд. Бо вучуди ин, барои исботи ин фикр диққати онҳо ба мисолҳои овардашуда ҷалб карда шавад, ки ғоя аст. Зеро дар аксари он мисолҳо мубтадоҳо дар аввали ҷумла оварда шудаанд. Сониян, гуфта мешавад, ки мубтадоҳо вобаста ба услуби баён дар мобайн ва дар охири ҷумла низ оварда мешавад.

Дар хусуси дар мобайн ва ё охири ҷумла ҳам омадани мубтадоҳо чунин шарҳу эзоҳи муаллим зарурат дорад. Чунончи: Агар гӯянда ё худ адиб дар иҷрои амалу ҳолату ҳаракати дар ҷумла ифодашуда бартарӣ доштани яке аз аъзоҳои пайравро нишон доданӣ, яъне таъкид карданӣ бошад, дар он сурат он аъзои ҷумла, ҳамчун аъзои таъкидкунанда ва ё таъкидшаванда, пеш аз мубтадову мубтадо баъд аз он, яъне дар мобайни ҷумла, оварда мешавад. Вале агар бартариӣ маҳз амалу ҳаракати ифодаёбанда таъкид шуданӣ бошад, он гоҳ мубтадо баъд аз хабар – дар охири ҷумла оварда хоҳад шуд. Мисолҳо: Худи ҳамин дам Барот аз дар даромада омад. Дар айни авҷи сӯхбат писараке омада, ба мо ҳамроҳ шуд.

Тоҷи сари ҷумла ҳунархост **ИЛМ**,

Қулқушои ҳама дархост **ИЛМ**.

Бо шарҳи мисолҳои боло, ки ҷои мубтадо – дар мобайн ва дар охири ҷумла омадани он таъкид карда мешавад, баёни мавзӯё ба охир мерасад. Лаҳзаи мустаҳкамкунии дарси номбурдари, аввало, ба иҷрои корҳои мустақилонаи зерин истифода бурдан ба мақсад мувофиқтар аст:

а) Иҷрои машқҳои китоби дарсӣ (даҳонакӣ). Аз мисолҳои додашудаи машқ мубтадоҳоро ҳам аз ҷиҳати таркиб ва ҳам ҷояшон шарҳ диҳанд.

б) Ҷумлаҳои тартиб диҳанд, ки дар он калимаву таркибҳои зерин ба вазифаи мубтадо омада бошанд: Ҷумҳурии Ўзбекистон, тadbirkoron, “Овози тоҷик”, ҳеч кӣ, Боғи ба номи Алишери Навоӣ.

Мувофиқи дархости омӯзгор дар вақти эзоҳи иҷрои супориши боло донишомӯзон бояд мубтадоҳоро аз ҷиҳати таркиб ва ҷояшон дар ҷумла ҳам маънидод кунанд.

Дар хотимаи дарс, бо мақсади санҷидани дониши назарии шогирдон бо саволҳои зерин муроҷиат кардан мумкин:

1. Мубтадо аз ҷиҳати таркиб чанд хел мешавад?
2. Мубтадои содда аз таркибӣ чӣ фарқ дорад?
3. Умуман, чӣ гуна мубтадоҳои таркибӣ меноманд?
4. Мубтадоҳои таркибӣ, пеш аз ҳама, бо кадом исмҳои ифода меёбанд?
5. Аз ҷонишинҳои кадом гурӯҳашон мубтадоҳои таркибиро ташкил медиҳанд?
6. Аз худ доир ба мубтадоҳои содда ва таркибӣ яқтоӣ ҷумла нависед.

ХУЛОСА

Баъди санҷидани натиҷаи супориши боло лаҳзаи мустаҳкамкунӣ қатъ гардида, вазифаи ҳонагӣ супорида

мешавад. Ҳамчун вазифа, аз мақолаҳои рӯзномаҳои “Овози тоҷик” ва “Ховар” доир ба мубтадоҳои соддаю таркибӣ навишта омадани панҷтоӣ ҷумла тавсия карда мешавад.

Дар хулоса ҳаминро ҳам ёдовар шудан лозим аст, ки доир ба мавзӯи чида шуда омадани мубтадо мо боз ин мавзӯро такрор хоҳем кард. Ҳамчунин илова бояд намуд, ки ба маводи китоби дарсӣ банд нашуда, доир ба ин мавзӯ бештар дар мавриди хондани китобҳои бадеӣ мустақилона фикрҳо карда шаванд. Зеро такрор ва омӯзиши доимӣ боиси пухта аз худ шудани мавзӯи мазкур мегардад.

REFERENCES

1. Т.Чориев, Ю.Азимов, Ҷ.Эшонқулов, “Забони тоҷикӣ”, синфи 8. Тошканд, “Ҷулпон”, 2019.
2. С. Шербоев, “Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони тоҷикӣ”, Душанбе, “Маориф”, 1992.
3. С. Ҳочиев, “Методикаи таълими забони тоҷикӣ”, Хӯҷанд, “Нури маърифат”, 2009.
4. ”Фарҳанги забони тоҷикӣ”, (ҷилдҳои 1,2) - Москва,1969.
5. А. Воҳидов, А. Шарофиддинова, “Забони тоҷикӣ”, синфи 7, Тошканд, “Шарқ”, 2017.
6. Ҳикматов Ҳ.С. (2021). “Мулоҳизаҳо перомуни тарзи таълими ибора”. Academic Research in Educational Sciences, 2 (12), 307-314. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-12-307-314>
7. Ҳикматов, Ҳ. С. (2021). “Тарзи таълими ибораҳои фразеологӣ” дар синфи 6. Academic Research in Educational Sciences, 2(12), 492-496. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-12-492-496>

